

רמי אלגרבל

לזכר בן-דודי יהודה-אודי אלגרבל, נפל בלבנון
בכ"ז בתמוז תשנ"ד. ת.נ.צ.ב.ה.

מבית עבדים לעם קדוש

ראשי פרקים

מבוא

- א. שליחותו של משה - למי?
- ב. דרכו של משה
- ג. שליחותו הראשונה של משה
- ד. "יושב משה אל ה'"
- ה. שליחותו השניה של משה
- ו. שליחות משה אל פרעה
- ז. שלושה שלבים בחינוך עם ישראל
 1. קרבן פסח ומכת בכורות
 2. קריעת ים סוף
 3. מעמד הר סיני

מבוא

בני ישראל היוצאים ממצרים עברו מעבר חד ביותר - ממצב של עבדים למצב בו נקראים הם "עם ה'". בדברי אנסה לעמוד על השאלות הבאות:

- * מה היו הגורמים שהשפיעו על העם?
- * כיצד עם ישראל הפך ממצב של עבדים לעם קדוש?
- * מהן הדרכים בהן ניתן היה להשפיע על עם ישראל, ואלו מהן הצליחו?

בדברי אדון בתהליכים שארעו עד מתן תורה, שהוא המדרגה הגבוהה ביותר אליה הגיע עם ישראל.

א. שליחותו של משה - למי?

במעמד הסנה מגדיר הקב"ה למשה את מטרת שליחותו: "ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים" (שמות ג, ט). תפקידו של משה מסתיים בשלב זה בשליחות אל פרעה. בהמשך הדברים מוסיף משה פן אחר לשליחותו: "ויאמר משה אל האלקים, הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרת להם אלקי אבותיכם שלחני אליכם, ואמרו לי: מה שמו, מה אמר אלהם?"

משה מתאר סיטואציה שעליה כלל לא דובר קודם - "הנה אנכי בא אל בני ישראל". משה מבקש הדרכה למציאות זו שאליה יקלע, אעיף שבהגדרת השליחות אין הוא צריך להגיע אל בני ישראל. משה מבין שהוא צריך להעביר לעם "שיעורי אמונה", ועל כן הוא מבקש פירוט בענין שמות ה' והתגלותו לעם. בהמשך הדברים אנסה להוכיח, שזו היתה דרכו של משה בהבנת אופן הגאולה, ועל כן הוא הסיט את נושא השליחות מפרעה אל בני ישראל, וכך גם ממשיכים הדברים עיף הכלל "שבדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו" (מכות י:).

ב. דרכו של משה

"ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלתם". משה, הגדל בבית המלכות, מחליט לצאת אל עמו. על צעד זה של משה יש לתמוה: מה ראה ענין ביציאה אל אחיו? אם רצה לעזור להם, יכול היה להמשיך לגדול בבית המלכות, ומשם להשפיע ולצמצם את גזירת השעבוד. בהסטוריה של עם ישראל היו מספר מקרים שבהם יהודי הצליח לעזור לעמו מתוך בית המלכות, והדוגמא הידועה לכך היא סיפור מרדכי ואסתר.

נראה כי משה לא יצא אך ורק בכדי לראות סבלם; הוא סבר כי הדרך לגאולת העם צריכה לבוא תחילה מרצון שלהם.

כך גם ראה משה את שליחותו לאחר מעמד הסנה: "וילך משה וישב אל יתרו חתנו ויאמר לו, אלכה נא ואשובה אל אחי אשר במצרים ואראה העודם חיים" (ד.יח). אעיף ששליחותו של משה הוגדרה כשליחות אל פרעה, ראה משה את תפקידו כשליחות אל ישראל².

ג. שליחותו הראשונה של משה

משה, כפי שנאמר לעיל, ראה את עיקר שליחותו כשליחות אל בני ישראל, וכך הולך הוא אל זקני ישראל ואומר להם "פקד פקדתי אתכם ואת העשוי לכם במצרים, ואמר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הכנעני והאמרי... ארץ זבת חלב ודבש" (י.ג - י.ד; י.ז). ישנם כאן אמירות כלליות של גאולה חמרית, ועל כן תגובת העם הינה חיובית, "ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל וכי ראה את ענים, ויקדו וישתחו" (י.ד.א).

משה בא ומודיע לפרעה את המסר - "שלח את עמי ויחגו לי במדבר" (י.ה.א) ופרעה מתנגד ומכביד את העבודה על בני ישראל. משה, בשלב זה, עדין לא מתייאש מכך, שהרי סומך הוא על בני ישראל, שהאמינו לדבריו. תגובת בני ישראל להכבדת השעבוד לא אחרה לבוא. שוטרי ישראל אומרים למשה ולאחרון "ירא ה' עליכם וישפט אשר הבאשתם את ריחנו בעיני פרעה ובעיני עבדיו לתת חרב בידם להרגנו" (י.כ.א). בני ישראל מאמינים בה' ומוסרים את דינם לשמים, מרגישים הם כי משה ואהרן הם הגורמים לכל צרותיהם. בני ישראל חושבים כי משה איננו שליחו האמיתי של הקב"ה. בעקבות כך, עוד ימשיך אובדן האמון של בני ישראל במשה לאורך זמן, כפי שנראה בהמשך.

2. עפ"י ניתן לתרץ את השאלה - כיצד משה לכאורה משקר? עיין מדרש הגדול ואבן כספי.

ד. יוישב משה אל ה'י

משה שומע את תלונת בני ישראל ותגובתו היא (ה.כב-כג) :

"וישב משה אל ה' ויאמר: ה' למה הרעתה לעם הזה למה זה שלחתיני. ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך".

בדבריו אלו של משה תלו חז"ל את אחד מחטאיו של משה. הגמ' בסנהדרין (מ"א.) אומרת, שעל דברים אלו נענש משה רבינו ונמנעה ממנו הכניסה לארץ, ובאבות דר' נתן (פ"ד) נאמר שזהו הראשון מעשרת הנסיונות שניסו בני ישראל את הקב"ה. אנסה לבאר בדרך חדשה מה היתה חומרת הדברים של משה. כהקדמה לדברי משה נאמר כי משה שב למדבר סיני³ או למדין⁴ שם היה עמו הדבור קודם לכן. במקום בו קיבל משה את הגדרת שליחותו, אומר משה דברים קשים על עצם השליחות. נראה לי לומר, שכאן חזר בו משה משליחותו, ובלשונו ניתן לומר שמשה 'החזיר את המנדט'. זאת ניתן ללמוד מדבריו של משה "למה זה שלחתיני". דברים אלו מקבילים לדבריו האחרונים אל ה' בהר סיני "שלח נא ביד תשלחי", היה זה סרוב מוחלט לקבלת השליחות. דברים אלו גרמו לחרון אף ה' במשה, וכך גם כאן (י"א):

"ויאמר ה' אל משה: עתה תראה אשר אעשה לפרעה כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו".

הגמ' אומרת על זה - "עתה תראה" - ולא תראה במלחמת ל"א מלכים (כיבוש הארץ).

ע"פ דרכו של משה הכישלון של שליחותו ברור, שהרי אם נשלח להדריך ולחנך את בני ישראל, הרי שנסיון זה לא עלה יפה ובני ישראל מתנגדים למשה ולאחרון, ועל כן משה מתנגד להמשך השליחות⁵.

ניתן לסכם ולומר שדרכו של משה באה לידי ביטוי בארבעה מקומות :

- א. משה יוצא אל אחיו ואין הוא מנסה להשפיע על המהלכים מתוך בית המלוכה (דוגמת מרדכי ואסתר).
- ב. משה מוביל את שליחותו לכיון של בני ישראל (ג.י).
- ג. בחזרתו של משה למצרים הוא אומר ליתרו "אלכה ואשובה אל אחי אשר במצרים" (ד.יח).
- ד. משה חוזר בו מההסכמה לשליחותו כתוצאה מתגובת בני ישראל, ולא כתוצאה מהכבדת עול השעבוד.

3. דברים דומים נאמרו במדרש רבה. כן גם סוברים הרמב"ן ורבינו בחיי שהיתה שהות של משה מחוץ למצרים זמן מה.

4. עפ"ז ניתן להבין כיצד בתחילת פרשת יתרו נמצאים אשת משה ובניו אצל יתרו לאחר שמשה לקחם למצרים. (ד.כ).

5. לפי זה ניתן לתרץ את הקושי כיצד משה נבהל מהכבדת העול של פרעה, והרי כבר נאמר "ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלך ולא ביד חזקה" - התשובה היא בכך שמשה נבהל מהכשלון אצל בני ישראל. ואכן דברים אלו נאמרו רק לאחר דברי השופרים (ג.יט).

ה. שליחותו השניה של משה

משה נשלח שוב אל בני ישראל - "אמר לבני ישראל אני ה' (ו.י.א). משה מצווה לומר לבני ישראל דברים משכנעים ביותר ביחס לגאולתם. בדברים אלה נמצאים כל מטרות הגאולה (ארבע הלשונות). דרך זו היא, כמובן, דרכו של משה, המנסה לפעול בכיוון של חינוך עם ישראל והבאתו למצב של רצון לחירות וקבלת מלכות שמים.
דרך זו נכשלת בשנית (ו.י.ב):

"וידבר משה כן אל בני ישראל ולא שמעו אל משה מקצר רוח ומעבדה קשה".

כאשר הקב"ה מנסה לשלוח את משה אל פרעה - "בא דבר אל פרעה מלך מצרים וישלח את בני ישראל מארצו", עונה משה על פי דרכו - "הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה" (ו.י.ב); אם לא הצלחתי בחינוך עם ישראל, שזו דרך הגאולה לדעתי, כיצד אוכל לשכנע את פרעה?!

ו. שליחות משה אל פרעה

לאחר שני הכשלונות בשליחות אל בני ישראל נשלח משה לדבר אך ורק עם פרעה, וכך מוגדרת שליחותו מעתה ואילך בכמה מקומות:
1. בפרשת היחס נאמר (ו.י.כ-כז):

"הוא אהרן ומשה, אשר אמר ה' להם הוציאו את בני ישראל מארץ מצרים על צבאתם. הם המדברים אל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל ממצרים, הוא משה ואהרן".

2. בהמשך הדברים נאמר למשה (ו.י.כט):

"דבר אל פרעה מלך מצרים את כל אשר אני דבר אליך".

3. ניתן לראות את השינוי בגישה גם מהגדרת תפקידו של אהרן. בתחילה נאמר על אהרן "וידבר הוא לך אל העם" (ו.י.ד) ועתה נאמר "ואהרן אחיך ידבר אל פרעה ושלח את בני ישראל מארצו" (ו.י.א).

גם במהלך סיפור המכות, לא מופיעה שום תכלית של המכות ביחס לבני ישראל. ההפך הוא הנכון. מובאת רק ידיעת פרעה ומצרים את ה', ובניגוד למצופה, לא נאמר במהלך המכות הצורך בכך שידעו בני ישראל את ה'.

6. במהלך סיפור המכות, המטרה ביחס לבני ישראל מופיעה רק פעם אחת בתחילת פרשת בא "וידבר ה' אל משה בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו למען שתי אתתי אלה בקרבו ולמען תספור באזני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים ואת אתתי אשר שמתי בס וידעתם כי אני ה'" (י.א-ב). רק בהסתכלות רטרואקטיבית ידעו ישראל "כי אני ה'" אבל תוך כדי המכות אין שום חינוך אקטיבי ביחס לבני ישראל.

א. שלושה שלבים בחינוך עם ישראל

מכאן ואילך ניתן לראות את השינוי בבני ישראל בעיקר בשלושה שלבים, כאשר המהלך הוא באופן כזה, שככל שהם מתנתקים ממצרים ניתן להשפיע עליהם יותר. שלשת השלבים הם:

1. קרבן פסח ומכת בכורות.
2. קריעת ים סוף.
3. מעמד הר סיני ומתן תורה.

1. קרבן פסח ומכת בכורות

"כה אמר ה' כחצ'ת הלילה אני יוצא בתוך מצרים. ומת כל בכור בארץ מצרים... למען תדעון אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל".

(י"א.ד-ז)

מטרתה של מכת בכורות היא הפרשה והבדלה מהמצרים, ואין כאן התעלות אמונית או רוחנית וכן גם בקרבן פסח:

"והיה הדם לכם לא'ת על הבתים אשר אתם שם וראיתי את הדם ופסחתי עלכם, ולא יהיה בכם נגף למשחית בהכתי בארץ מצרים".

(י"ב.ג)

מטרת הקרבן היא הצלת בני ישראל והבדלתם מתוך המצרים.

2. קריעת ים סוף

"וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם ואכבדה בפרעה ובכל חילו וידעו מצרים כי אני ה'".

(ת.ת')

"ואני הנני מחזק את לב מצרים ויבאו אחריהם... וידעו מצרים כי אני ה' בהכבדי בפרעה ברכבו ובפרשיו".

(ת.ת')

מטרת קריעת ים סוף היתה ידיעת מצרים את ה', ולא הוגדרה אף מטרה ביחס לישראל. תוצאות הנס בודאי חרגו מהמטרות שהוצבו בתחילה. עם ישראל הגיע למעלה רוחנית המתבטאת בפסוקי(ד.א) "ויראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו".

אך כפי שנראה, ההשפעה של קריעת ים סוף לא היתה מוחלטת, עם ישראל עדיין לא קיבל את הדברים באופן מוחלט, ומכאן ואילך מופיעות שלש תלונות של בני ישראל המופנות כולן כלפי משה⁷.

7. כפי שנאמר לעיל עם ישראל כנראה נשאר עם דחיה כלפי משה. לאחר שפרעה הכביד את עול השעבוד. ואולי זה ההסבר לכך שהתלונות בפרשת בשלח מופנות רק כלפי משה (ואהרן). בניגוד לכך התלונות בספר במדבר מופנות כלפי הקב"ה:

א. "ויהי העם כמתאננים רע באזני ה'... ויצעק העם אל משה" (במדבר י"א.א).

ב. בחטא המרגלים נאמר "ויאמר ה' אל משה עד אנה ינאצני העם הזה ועד אנה לא יאמינו בי בכל האתות אשר עשיתי בקרבן" (במדבר י"ד.יא).

א. במרה "וילנו העם על משה לאמר מה נשתה" (סו.כב.).
 ב. בפרשת המן - "וילנו כל עדת בני ישראל על משה ועל אהרן במדבר ויאמרו אלהם מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשבע, כי הוצאתם אתנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל ברעב" (סו.ב-ג.).
 ג. ברפידים - "וירב העם עם משה ויאמרו תנו לנו מים ונשתה... ויצמא שם העם למים וילך העם על משה ויאמר למה זה העליתנו ממצרים להמית אתי ואת בני ואת מקני בצמא... ויקרא שם המקום ההוא מסה ומריבה על ריב בני ישראל ועל נסתם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין" (י"ז.א-ז.).
 נראה כי קיימת הדרגה ברמת התלונה. במרה אין העם מראה חוסר אמונה, ברפידים ישנה חרטה על עצם היציאה ממצרים אך עדיין קיימת אמונה בה' ("מי יתן מותנו ביד ה'"). ואילו ברפידים ישנו ספק אף ביחס לקב"ה ("היש ה' בקרבנו אם אין") מעמד הר סיני בא לתקן דברים אלו.⁸

3. מעמד הר סיני

"ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם כך יאמינו לעולם".

(י"ט.ט)

מטרת מעמד הר סיני היא שמיעת דברי ה' באופן ישיר. דבר זה, יחד עם האמונה בנבואת משה, מהווים את הבסיס לקבלת התורה ומצוותיה. אמנם כבר קודם נאמר "ויאמינו בה' ובמשה עבדו" (י"ז.א) אך זו לא היתה אמונה מושלמת. במעמד הר סיני אכן הגיע עם ישראל לפסגה - אמונה בה' ובמשה. כך עולה מדברי העם אל משה:

"הן הראנו ה' א-להינו את כבודו ואת גדלו ואת קלו שמענו מתוך האש, היום הזה ראינו כי ידבר א-להים את האדם וחי".

(דברים ה.כ)

ג. בחטא המעפילים נאמר "ויאמר משה למה זה אתם עברים את פי ה'" (שם י"ד.מא).
 8. קשה להגדיר מה היתה בדיוק השקפת העם לאחר קריעת ים סוף. הכוזרי (א. י"ז), כדרכו, מפזיזת מחזומרת הדברים ואומר "אם כי האמין העם אחר המופתים האלה. בכל אשר הודיעם משה ע"ה. עוד נשאר פסג בליבם - האמנם ידבר הא-לוה עם בשר ודם?"